

*Ірина Верховцева,
Ольга Луньова*

**УКРАЇНСЬКЕ ПРИДУНАВ'Я:
ЕТНОСОЦОКУЛЬТУРНИЙ ЛАНДШАФТ**

Вивчено й етапізовано процес етносоціокультурних змін в Українському Придунав'ї, що є частиною Одещини. Особливу увагу приділено соціокультурним змінам, радикальним за змістом, датованим ХІХ – початком ХХ ст. Презентовано нові акценти в оцінці політики переселення періоду Другої світової війни та у повоєнний час. Акцентовано на домінуванні українців в регіоні.

Ключові слова: Українське Придунав'я, Буджак / Бессарабія, етнічний склад населення, соціокультурний процес, етносоціальність, переселенська політика, колоністи, міграції.

Розташована у Дунай-Дністровському пониззі південно-західна частина Одещини¹, яку в сучасній літературі називають Українське Придунав'я / Придунайський край України, є особливою частиною вітчизняного Півдня. У цьому сегменті українського соціального простору відзначається надзвичайна етнічна мозаїчність: понад 570 тис. мешканців краю (24% населення області) представляють майже 100 етнічних культур². Проте у середньовіччі край сформувався як слов'яно-романо-тюркське пограниччя, оскільки понад 1000 років за домінування у ньому зі слов'янськими та романськими народами змагалися тюрки. Водночас регіон є складовою цивілізаційного пограниччя між християнським і мусульманським світами, оскільки, як і Крим, вже у перші століття нашої ери Придунав'я стало складовою християнської ойкумени, а з опануванням наприкінці середньовіччя Причорномор'я тюрками потрапило під вплив ісламської культури³.

¹ Арцизький, Білгород-Дністровський, Болградський, Ізмаїльський, Кілійський, Ренійський, Саратський, Татарбунарський, Тарутинський райони.

² *Заставний Ф.Д.* Географія України. – Л., 1994. – С. 343, 347; *Богуславська Ю.Ю.* Етнічна мозаїчність Одеської області (друга половина ХХ ст.) // Інтелігенція і влада: Збірник наукових праць. – Вип. 3. – Серія: Історія. – Одеса, 2004. – С. 90; Про кількість та склад населення Одеської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/odesa/>; Міста та райони Одеської області за 2011 р.: Статистичний збірник. – Одеса, 2012. – С. 187-189.

³ *Дергачев В.А.* Украинское Причерноморье. – Одесса, 1996. – С. 9; *Верховцева І.Г., Пригарін О.А.* Християнська спадщина Українського Подунав'я // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. – Кн. 1. – Л., 2012. – С. 109-111; *Верховцева І.Г.* Українське Подунав'я в етноконфесійних слов'яно-романо-тюркських відносинах // Науковий вісник ІДГУ. – Вип. 32. – Ізмаїл, 2013. – С. 5-7.

В Україні край відрефлексовано недостатньо, деякі автори праць з минулого вітчизняного Півдня та загалом України розглядають цю складову соціального простору останньою або приділяють їй вельми поверхову увагу. Відтак минуле Дунай-Дністровського пониззя досі перебуває на периферії інтересів фахівців, хоча і визнається, що його історична доля є особливою, існує необхідність “вписати” її у національний гранд-нарратив. Дослідники XIX – початку XX ст.⁴ та радянської доби⁵ розглядали край у контексті соціокультурних процесів в Північному Причорномор’ї та Карпато-Дністровському регіоні, натомість етносоціокультурне становище Придунав’я відтворювалося фрагментарно й у лічених працях⁶. Сучасними авторами зроблено важливі кроки у реконструкції етносоціокультурної ситуації у Придунав’ї в минулому⁷, проте це завдання й досі лишається актуальним. Його розв’язання у суспільно-практичній площині, безумовно, сприятиме виробленню зваженої соціальної й етнокультурної політики у державі та відродженню цього краю.

Урізноманітненню культурних процесів у Дунай-Дністровському сегменті Північно-Західного Причорномор’я сприяло розташування

⁴ Куницький П. Краткое статистическое описание Заднепровской области, присоединенной к России по мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманскою в Бухаресте 1812 года. – СПб., 1813; Свиньин П.П. Описание Бессарабской области // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. VI. – 1867. – С. 175-320; Накко А. История Бессарабии с древнейших времен. – Часть 1. – Одесса, 1875; [Корнилович С.И.] Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака с приложением генерального плана сего края, составленное при гражданской съемке Бессарабии, производившей по Высочайшему повелению размежевания оной на участки с 1822 по 1828 год. – Аккерман, 1899 та ін.

⁵ Див.: Загоровский Е.А. Очерки истории Северного Причерноморья. – Ч. 1. – Одесса, 1922; Нарцов Н. Исторические судьбы Бессарабии и Молдавии (краткий очерк) // Историк-марксист. – 1940. – Кн. 9 (85). – С. 85-98; Гроссул Я., Будак И. Крестьянская реформа 60-70-х годов XIX в. в Бессарабии. – Кишинев, 1956; Славяне на Днестре и на Дунае: сборник научных трудов. – К., 1983 та ін.

⁶ Див.: Бачинский А.Д. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации Буджакской степи и низовий Дуная в XVIII – начале XIX в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. – Кишинев, 1966. – С. 325-331; Мещеряк И.И. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел в Южной Бессарабии (1808-1856). – Кишинев, 1971; Бачинский А.Д. В семье советской: Социалистическое строительство в Придунайских землях УССР. – К., 1984 та ін.

⁷ Мельникова Л.С. Східнослов’янська колонізація Південної Бессарабії (V – перша половина XIX ст.). Дисертація. – Ізмаїл, 1999; Бачинська О.А. Українське населення Придунайських земель. XVIII – початок XX ст. (Заселення й економічне освоєння). – Одеса, 2002; Михайлуца М.І. Православна церква на півдні України: період Другої світової війни (1939-1945 рр.). – Одеса, 2008; Паламарчук С.В. Забытая

краю на історично сформованих водних шляхах: Дунай пов'язує ці землі з Західною Європою і водночас є північним кордоном Балкан; Дністер, спускаючись з Карпат, є містком, що поєднує Придунав'я зі стародавніми цивілізаційними осередками Європи; Чорне море відкриває шлях до Середземномор'я і загалом світового океану; завдяки північно-причорноморській береговій лінії край інтегровано у східноєвропейську соціальну мережу та відкрито брами азійського простору. До характерних рис природно-географічного становища регіону також слід віднести рівнинний характер місцевості й відсутність природних захисних об'єктів, що полегшувало міграції людей і водночас робило ці землі повністю відкритими будь-яким завоюванням. Усе це сприяло включенню Дунай-Дністровського пониззя в світовий культурний процес вже на ранніх етапах євразійської історії, у часи піонерських культур Середземномор'я, чимало представників яких відвідували пониззя Дунаю та Дністра, відтак – залишили “слід” в історії краю: загадкові “народи моря”, фінікійці, давні елліни, фракійці, римляни, євреї, вірмени тощо.

Водночас Дунай-Дністровське межиріччя з його теплим кліматом і придатною для землеробства, садівництва, виноградарства, городництва, скотарства землею є західною окраїною Великого Степу, тому в “епохи великих переселень” народів землями краю мігрували азійські і північно-європейські шукачі кращої долі: індоєвропейці кінця III – II тис. до н. е., киммерійці, скіфи, сармати, готи, гуни, авари, протоболгари, угри тощо⁸. На цих землях “зустрічалися” Європа з Азією, кочовий світ з осілим землеробським, синтезувалися східні та західні культури, поширювалися духовні новації, завдяки яким формувалися

земля: историческая область Бессарабия. – Одесса, 2008; *Верховцева І.Г.* Етнічні культури Українського Подунав'я в умовах радянської країни // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Вип. 29. – Ізмаїл, 2010. – С. 3-6; *Грек І.Ф., Руссев Н.Д.* 1812 – поворотный год в истории Буджака и «задунайских переселенцев». – Кишинев, 2011; *Кушнір В.Г.* Господарсько-побутова адаптація українців південно-західного степу і Нижнього Подунав'я (друга половина XIX – перша половина XX ст.). Дисертація. – К., 2013; Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одессины. – Одесса, 2014; *Verkhovtseva I.G.* The «Danube» Factor of Social and Political Modernization of the Russian Empire (XIX – early XX cen.) // Journal of Danubian Studies and Research. – Galati, 2015. – Vol. 5. – No. 2. – P. 67-73; Українське Придунав'я у світлі гуманітарних досліджень. – Ізмаїл, 2015 та ін.

⁸ *Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т.* Археологія та стародавня історія України. – К., 1992. – С. 175-177, 223-232; *Чорний В.* Історія Болгарії. – Л., 2007. – С. 26-27; *Верховцева І.Г.* Базові чинники соціокультурного розвитку Українського Подунав'я // Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дністровського межиріччя. – Умань, 2012. – С. 261; *Її ж.* Іудеї, вірмено-григоріани та католики у Подунав'ї (XIX ст.) // Історія релігій в Україні. – Кн. 1. – Л., 2014. – С. 350.

культурні “константи” сучасного світу, розповсюджувалися передові господарські й управлінські технології (сакральне і світське будівництво, абеткове письмо, землеробство, ремісництво, ювелірне мистецтво, мореплавство, міжнародна торгівля, полісний устрій і традиції демократії, євангельські заповіді й християнські чесноти тощо)⁹.

Розташування краю на потужних комунікаційних артеріях зумовило і той факт, що з давнини його землі були включені у торговельні системи трансконтинентального масштабу. Приміром, Тіра (поблизу сучасного м. Білгород-Дністровського) в історичних джерелах фігурує як один з ключових пунктів північно-причорноморської гілки Великого шовкового шляху. “Свою” роль в історії функціонування цієї торговельної мережі відіграли скіфи і сармати, представляючи одну з ланок у масштабній євразійській торгівлі I тис. до н. е. – початку I тис. н. е. Важко переоцінити і ту роль, яку відіграв у формуванні Давньоруської держави та розвитку Європи загалом шлях “з варяг у греки”, який у IX-XIII століттях проходив повз чорноморське узбережжя Придунайського краю. Як відзначає британський дослідник А. Власто, з відкриттям норманами цього торговельного шляху регіон опинився в епіцентрі активних міжнародних контактів і культурних новацій на південному сході Європи¹⁰. Проте це мало і “зворотній ефект”: політичні утворення, що прагнули домінувати в Середземномор’ї, намагалися встановити контроль і над Дунай-Дністровським пониззям.

Помітним явищем в часи Великої слов’янської колонізації середини I тис. стало розселення на Придунайських землях східних слов’ян. У IX-X століттях тут мешкають тиверці й уличі, яких ще називають “подунайцями”. Науковці відзначають, що в історії слов’ян Дунай став своєрідною “початковою координатою”: саме на Дунаї слов’яни отримали спільну самоназву “словени-слов’яни”, зіткнувшись тут з іншими народами. Дунай став для них центром світу і головним кордоном початкової слов’янської історії, забезпечував дипломатичні контакти слов’янських князів від легендарного Кия до правителів XIII ст. Несторове “...улучи и тиверьци сидяху бо по Днестру, приседяху къ Дунаеви. Бе множество ихъ; седяху бо по Днестру оли до моря, и суть грады их и до сего дне” дало підстави історикам вживати стосовно Дунай-Дністровського пониззя назву “земля

⁹ Отечественная философская мысль XI–XVII вв. и греческая культура: Сборник научных трудов. – К., 1991. – С. 97-120; Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України. – К., 1992. – С. 143-148, 153, 158-159, 214-217, 223-232; Чорній В. Історія Болгарії. – Л., 2007. – С. 45-50; Люттвак Э. Стратегія Византийської імперії. – М., 2010. – С. 39; Верховцева І.Г. Іудеї, вірмено-григоріани та католики у Подунав’ї (XIX ст.) // Історія релігій в Україні. – Л., 2014. – С. 350.

¹⁰ Див.: Власто А.П. Запровадження християнства у слов’ян: Вступ до середньовічної історії слов’янства. – К., 2004. – С. 293-294; Великий шовковий путь // <http://www.orexca.com/rus/silkroad.shtml>.

дунайських слов'ян"¹¹. Активною була східнослов'янська колонізація краю за київських князів Ігоря, Ольги і Святослава, які надавали цьому регіону великого значення. 968 року Святослав, прагнучи забезпечити вихід Русі до чорноморських ринків, втрутився у протистояння Візантії з Болгарським царством, захопив кілька міст на Дунаї і, закріпившись у Преславці, намагався перетворити останній на центр давньоруських земель. Як вказувалося у "Повісті минулих літ", "рече Святославъ къ матери своей и къ боляромъ своимъ: Не любо ми есть в Киев быти, хочу жити в Переяславци на Дунаи, яко то есть середя земли моей, яко ту вси блага сходяться: от Грекъ злато, поволоки, вина и овоцєви разноличныя, изъ Чехъ же, изъ Угорь сребро и комони, изъ Руси же скоро и воскъ, медъ и челядь". Хоча амбітні плани цього князя зазнали поразки (втім, як і пізніші зусилля галицько-волинських князів утвердитися у пониззі Дунаю та Дністра, попри те, що Ярослав Осмомисл "Дунаю ворота запирав" і "суди рядив до Дунаю"¹²), усе ж це свідчить про вигідне геополітичне розташування краю – надзвичайно динамічної ділянки в рамках циркумпонтиїської зони з точки зору активності соціокультурних процесів.

Відтак у регіоні, що був ареною змагань між імперіями – від Скіфії, Перського царства, Римської імперії (у ранній та пізній, візантійській, "версіях"), держав Османів і Романових до Радянського Союзу включно, – створювалась база соціальних новацій: політичні еліти чергових "державних господарів" краю вдавалися до пошуку способів забезпечення кордонів від струсів на етнічному, релігійному або соціальному ґрунті. До таких способів відносилися особливі технології адміністрування, пов'язані з наданням місцевим мешканцям свободи у дотриманні релігійних традицій й організації соціального життя, розвитку місцевого самоврядування, тощо¹³. Будучи периферією

¹¹ Див.: Мельникова Л.С. Східнослов'янська колонізація Південної Бессарабії (V – перша половина XIX ст.). – Ізмаїл, 1999. – С. 53, 58-59; Петрухин В. Данувиус и Истр в начальной истории славян // Родина. – 2010. – № 11. – С. 70.

¹² Грицак П. Галицько-Волинська держава. – Нью-Йорк, 1958. – С. 37, 40-43; Руссєв Н. Вблизи «Рутенских гор»: о древнерусском населении Прикарпатья в контексте этнополитической истории // <http://cyberleninka.ru/article>; Грек И.Ф., Руссєв Н.Д. 1812 – поворотный год в истории Буджака и «задунайских переселенцев». – Кишинев, 2011. – С. 26.

¹³ Ермуратский В. Дмитрий Кантемир – мыслитель и государственный деятель. – Кишинев, 1973. – С. 26; Россия, Польша и Причерноморье в XV – XVIII вв. – М., 1979. – С. 332-342; Османская империя: государственная власть и социально-политические структуры. – М., 1990. – С. 6, 118-131; Киртоагэ И.Г. Юг днестровско-прутского междуречья под османским владычеством (1484-1595). – Кишинев, 1992. – С. 73, 83, 88; Славяне и их соседи: Османская империя и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы и Кавказа в XIV-XVIII вв. – М., 1992. – С. 15-18; Verkhovtseva I.G. The «Danube» Factor of Social and Political Modernization of the Russian Empire (XIX – early XX cen.) // Journal of Danubian Studies and Research. – Galati, 2015. – P. 70-71.

імперій, перебуваючи у віддаленні від столиць й адміністративних центрів, пересічно регіон жив “своїм” життям у багатьох самодостатніх мікросвітах, створених анклавомі колоністів. Відображенням особливого становища краю всередині політичних утворень, його складної історичної долі загалом стали різні “імена” цієї землі, збережені історичною традицією: Онгл, Параталасія, Помор’я, Мала Валахія, Білгородичі, Буджак, Бессарабія тощо¹⁴. За змінами державної приналежності¹⁵, як правило, слідували і зміни етнокультурного та соціального становища Дунай-Дністровського пониззя. Тим не менш край залишався привабливим для тих, хто не лякався випробувань долі, займався комерцією. Як свідчив на початку XVIII ст. Д.Кантемир, поблизу Кілії зупинялися торговельні кораблі з Єгипту, Венеції, Рагузи, а містянами Кілії були, “крім турок, жида, християни, вірмени”. Пізніше, в офіційній документації початку XIX ст. вказувалося, що у передмісті Ізмаїла мешкали греки, болгарі, некрасівці, вірмени, євреї та людність “інших родів”¹⁶.

Радикального соціально-політичного й етнокультурного “перформатування” край зазнав на початку XIX ст.: у це сторіччя регіон вступив як слов’яно-романо-тюркське пограниччя¹⁷, проте протягом “довгого XIX століття” у його етносоціокультурному житті сталися якісні зміни.

Після перемоги Романових над Портою у війні 1806-1812 рр., за умовами Бухарестської угоди 1812 р., до складу Росії було включено усе Дунай-Пруто-Дністровське межиріччя. На нього поширили

¹⁴ Верховцева І.Г., Луньова О.К. Назви краю: від «Тerra incognita» до «Українського Придунав’я» // Українське Придунав’я у світлі гуманітарних досліджень. – Ізмаїл, 2015. – С. 9-13.

¹⁵ У середньовіччі та ранньомодерні часи регіон повністю або частково входив до складу І Болгарського царства (679-1018 рр.), Київської Русі (X-початок XII ст.), Галицько-Волинського князівства (1144-1158 рр.), Половецької Куманії (кінець XII ст.-1242 р.), Улусу Джучи/Золотої Орди (1242 р.-кінець XIV ст.), Молдавського князівства (1392-1484 рр.), Османської імперії (1484-1812 рр.) (див.: Грицак П. Галицько-Волинська держава. – Нью-Йорк, 1958. – С. 43; Мельникова Л.С. Східнослов’янська колонізація Південної Бессарабії (V – перша половина XIX ст.). – Ізмаїл, 1999. – С. 53, 59-61; Чорний В. Історія Болгарії. – Л., 2007. – С. 37-44; Грек І.Ф., Русев Н.Д. 1812 – поворотный год в истории Буджака и «задунайских переселенцев». – Кишинев, 2011. – С. 12-51, 54-55, 61-62; Егоров В. Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв. // <http://oldevrasia.ru/library>.

¹⁶ ПСЗ-I : у 45 т. – Т. XXXII. – 1812-1815. – № 25248. – С. 443; Саргсян Т. Армянские эпитафии из Килии // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – 2011. – № 10. – С. 248.

¹⁷ Бачинська О.А. Мусульмани в Ізмаїлі під час російсько-турецької війни 1806-1812 рр. // Науковий вісник ІДГУ. – Вип. 30. – Ізмаїл, 2011. – С. 3-7; Верховцева І.Г. Українське Подунав’я в етноконфесійних слов’яно-романо-тюркських відносинах // Науковий вісник ІДГУ. – Вип. 32. – Ізмаїл, 2013. – С. 6.

назву історичної області Бессарабія, утворивши 1818 року особливу адміністративну одиницю – Бессарабську область. З цього часу існували дві “Бессарабії” – історична й адміністративна¹⁸ (історична Бессарабія перебувала на півдні адміністративної і мала суттєві природні відмінності: багата на водні ресурси, з помірним континентальним кліматом, низовина, що “спускається” до Чорноморського узбережжя, тоді як решта адміністративної Бессарабії представляла собою гористу територію з посушливим кліматом). З другої половини XVI – початку XVII ст. на землях Придунав'я мешкали єдисанці, єдичкульці та “білі” ногайські татари, які разом утворили, т.зв., Білгородську орду, що наводила жах на місцеву людність, грабуючи її. 1807 року влада переселила татар звідси до Приазов'я і Криму. З розгортанням військових дій у 1807-1811 рр. значна частина мешканців рятувалася від руйни військового часу втечею, унаслідок чого регіон практично знелюднів. У наступні роки край заселяється вихідцями з інших губерній, переважно – українських; з Галичини, Молдавії; півдня Європи (болгарами, греками¹⁹, албанцями, гагаузами, які рятувалися від репресій османів щодо християн), а також Німеччини, Швейцарії²⁰ тощо. В середині XIX ст. більшість з 83-ох бессарабських колоній розміщувалася саме у Придунайському краї. Також створюються сприятливі умови для переміщення сюди з-за Дунаю росіян-старообрядців, задунайських козаків, які перебували під османською владою. Останні, по виході з Османщини, разом з колишніми чорноморцями (козаки, які 1788 р. повернулися з-за Дунаю та вступили до Чорноморського козацького війська) й устьдунайцями (задунайські козаки, які 1807 р. вступили на службу до

¹⁸ Інша назва історичної Бессарабії – Буджак; питома вага його території власне і становить сучасне Українське Придунав'я; 1873 р. адміністративна Бессарабія (Бессарабська область) отримала статус губернії (див.: *Верховцева І.Г., Пригарін О.А.* Буджак: історичний зміст топоніму у контексті історико-етнографічного районування України // *Постфактум: історико-антропологічні студії.* – № 1. – Одеса, 2013. – С. 108-110).

¹⁹ Після поразки антиосманського повстання 1821-1829 рр. з Греції до Придунав'я переселилися його учасники з родинами, в результаті чого тут значно збільшилася присутність цього народу, хоча загалом, як вказувалося вище, греки були активними учасниками етнокультурних процесів у цьому регіоні з античних часів (див.: *Буджак: історико-етнографіческие очерки народов юго-западных районов Одесщины.* – Одесса, 2014. – С. 349).

²⁰ У 1814 – 1823 рр. засновано німецькі колонії Тарутино, Бородино, Лейпциг, Клястіц, Кульм, Красне, Малоярославець-1, Арса (Арциз), Брієн, Березіна, Париж, Альт-Арциз, Фершампенуаз-1, Тепліц, Кацбах, Сарата, Малоярославець-2, Фершампенуаз-2, Сарата, а також 1822 року швейцарську колонію Шабо (див.: *Кулинич І.М., Кривець Н.В.* Нариси з історії німецьких колоній в Україні. – К., 1995. – С. 56).

російської армії) 1828 року за сприяння влади утворюють Дунайське козацьке військо²¹. За віросповіданням питома вага новоприбулих до регіону – православні християни, проте були серед них протестанти і католики²². На новій батьківщині вони отримали статус колоністів, брали активну участь у господарській і культурній розбудові краю. Завдяки переселенцям утверджується “християнськість” Придунав’я. В межиріччі Дунаю і Дністра формується якісно новий етносоціокультурний ландшафт.

Прагнення російської політичної еліти реалізувати так званий “грецький проект”, у контексті якого планувалося встановити контроль над Причорномор’ям, відновити під егідою Романових колишню Візантійську імперію і просуватися далі на Близький Схід, вимагали особливої політики у Придунайському краї. Крізь усе XIX ст. рефреном у відносинах влади з місцевим населенням “звучала” ідея підтримки передусім нижчих соціальних верств засобом надання їм податкових пільг та прав у місцевому управлінні й сприяння розвитку місцевого самоврядування, обмеження дворянського землеволодіння, підтримки християнських громад, як правило – православних. Дослідження сучасних істориків доводять: вагому частку прибулого населення становили українці. Всупереч політиці обмеження української культури й українського слова та спробам відкинути у небуття колишню славу запорожців, що було характерним для решти українських теренів, саме тут, на Придунайських землях, влада змушена була поступитися своїми імперськими амбіціями і заради відродження краю – потенційного плацдарму для просування імперії у Південне Причорномор’я, – лібералізувати своє ставлення до мешканців в етнокультурній сфері, сприяти встановленню мирних взаємин між представниками різних культур, формуванню у них лояльного ставлення до влади і створювати умови для задоволення їх бодай мінімальних господарських та культурних потреб. Не випадково саме на цих землях разом з підтримкою “державної” конфесії – православ’я, здійснюються кроки для примирення зі старовірами,

²¹ Бачинська О.А. Українське населення Придунайських земель. XVIII – початок XX ст. (Заселення й економічне освоєння). – Одеса, 2002. – С. 29, 37, 284.

²² Протестантами були німецькі колоністи з Вюртемберга і Польщі, швейцарці, пізніше до їх числа приєдналися переселенці-меноніти з Німеччини, католиками були переважно поляки, а також ветерани, які залишилися тут по закінченні війни 1806-1812 р. (див.: Гаврільченко І.І. Етносоціальні процеси на Півдні Бессарабії у другій половині XIX ст.: автореф... к.і.н. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 17; Макушенко Я.С. Релігійна ідентичність німецькомовних колоністів Південної України кінця XIX-початку XX ст. // Інтелігенція і влада. – 2012. – Вип. 26. – С. 48-50; Верховцева І.Г. Іудеї, вірмено-григоріани та католики у Подунав’ї (XIX ст.) // Історія релігій в Україні. – Л., 2014. – С. 355-356; Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины. – Одесса, 2014. – С. 486-487).

з'являються “єдиновірчі” релігійні громади, до складу яких входять разом зі старообрядцями і ті, хто дотримувався офіційних в імперії православних традицій²³; відроджується козацтво²⁴, по суті – відроджується українство.

Як зазначають О. Бачинська та В. Кушнір, освоєння українцями регіону розпочалося ще у XVII ст.: сезонні міграції козаків, селян, утікачів, котрі наймалися на роботи до місцевого населення, сприяли поступовому опануванню українцями краю. Чимало запорозьких козаків оселилися у пониззі Дністра і Дунаю після поразки у 1709 р. повстання під проводом І. Мазепи та К. Гордієнка. У 30-ті рр. XVIII ст. в Буджацький степ “виходять” козаки Олешківської Січі, які осідають на рибних промислах поблизу Аккермана й Кілії, а після підпорядкування Галичини й Буковини Австрійській імперії та пожвавлення гайдамацького й опришківського рухів, – селяни з цих областей. Відчутним був рух у придунайські землі переселенців з Правобережної України.

З 60-х рр. XVIII ст. розпочалася системна колонізація Придунав'я українцями: російсько-турецька війна 1768-1774 рр. та ліквідація у 1775 р. Запорозької Січі зумовили масовий “вихід” сюди запорозьких козаків, неконтрольоване переселення селян, формування мережі українських поселень. Після російсько-турецьких війн 1787-1791 рр. Буджацький степ став ближчим до українських територій – сюди спрямовувався потік чорноморських козаків, які відмовилися переселятися на Кубань і почали “шукати роботи” на правому березі Дністра та у пониззі Дунаю.

Кінець XVIII ст. позначений активізацією руху українських селян з Поділля, Волині, південноукраїнських губерній: імпульс масовим міграціям дали розподіл земельних масивів між поміщиками у Новоросійському краї, ревізія 1795 р. та указ російського уряду 1796 р. про заборону переходу селян, що сприяло закріпаченню раніше вільних поселенців. Кількість українського населення збільшувалася й за рахунок т.зв. “уродженців турецьких областей”, у своїй більшості – нащадків українських селян-утікачів, котрі десятки років тому “зайшли” в турецькі володіння та осіли там. Протягом XIX ст. край також опановували вихідці з Катеринославської, Полтавської, Таврійської,

²³ Федорова А. І. Запровадження єдиновірства в Південній Бессарабії // Інтелігенція і влада. – 2008. – Вип. 14. – С. 53-55; История единоверческого храма Рождества Богородицы г. Измаила // <http://edinoverhram.prihod.ru/history>.

²⁴ З XVI ст. край був територією козацької звитяги, чимало сутичок козаків з татарсько-турецькими силами сталося у 1541-1694 рр.; переможні військові акції, коли козаки «окурювали димом мушкетів Аккерман, Кілію, Ізмаїл», пов'язані з іменами С.Наливайка, Г.Лободи, І.Сірка, гетьмана Сулими, полковників Палія та Лизогуба; сучасні вчені наголошують, що це «рятувало Європу від яничарського спустошення» (див.: Лебеденко О.М., Тичина А.К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне. – Ізмаїл, 2002. – С. 60-74).

Харківської, Херсонської, Чернігівської губерній. У XIX – на початку XX ст. українці становили одну з найчисельніших етнічних груп Придунав'я (в різні періоди – від 17 до 23% населення)²⁵.

Відсутність аристократичних кланів та великої дворянської земельної власності, належність переважної більшості мешканців до соціальних низів зробили аграрний Придунайський регіон переважно селянським і формували в ньому специфічну етносоціокультурну ситуацію. Нащадки колишніх колоністів, “приречені” виживати разом у природному й соціально-політичному оточенні Придунайського краю, шукали духовне підґрунтя для спілкування, водночас відстоюючи свої господарські інтереси і не порушуючи місцевий статус-кво у взаєминах один з іншим та з владою. Оскільки для 93% місцевих мешканців²⁶ культуроутворюючою релігією було християнство, консенсус і баланс сил передусім досягався завдяки євангельському “ні Елліна, ні Іудея, ... варвара, Скіфа, ...але всі і у всьому Христос”²⁷. Коронна влада, своєю чергою, докладала зусилля, аби питома вага колоністів сповідувала саме ці духовні цінності. Проте слід вказати і на зважену фіскальну політику у регіоні, коли “нова” влада, аби не “збурити” край, залишала чинними податки попереднього часу²⁸, а також сприяла самоорганізації мешканців краю та розвитку тут місцевого самоврядування.

На зламі XIX-XX ст. 51% мешканців краю становили разом слов'янські народи (українці, росіяни, білоруси, поляки, чехи, серби) і болгарська людність (її тоді відносили до слов'ян); 27% – відповідно, романські (молдавани, французи, італійці). Українці в середньому склали 23% населення Аккерманщини й Ізмаїльщини (у містах частка українців сягала 42,5%); молдавани, відповідно, – 27%; болгар, відповідно, – 17%; росіяни, відповідно, – 11%²⁹. Від 4,4% і менше становила частка інших етнічних груп: німців, турок, євреїв, ромів тощо (як виняток, 18,2% становила частка німців у складі населення

²⁵ Бачинська О.А. Українське населення Придунайських земель. XVIII – початок XX ст. (Заселення й економічне освоєння). – Одеса, 2002. – С. 110, 281-285; Кушнір В.Г. Господарсько-побутова адаптація українців південно-західного степу і Нижнього Подунав'я (друга половина XIX – перша половина XX ст.). – К., 2013. – С. 11-12.

²⁶ Підрахунки наші – автори (див.: Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. – СПб., 1905. – С. 68-69).

²⁷ Верховцева І.Г. Церковно-освітня діяльність у Подунав'ї в другій половині XIX – на початку XX ст. // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. – Кн. 1. – Л., 2013. – С. 455-458.

²⁸ Коштовна установа «Ізмаїльський архів» (далі – «КУІА»). – ф. 2, оп. 1, спр. 12, ар. 14; Російський державний історичний архів. – ф. 291, оп. 50, спр. 26, ар. 10; Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Бессарабская губерния. – Кишинев, 1903. – С. 14.

²⁹ Підрахунки наші – автори (див.: Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. – СПб., 1905. – С. 70-72).

Аккерманського повіту, 9,5% – турок в Ізмаїльському повіті³⁰). При цьому, як доводять історики, упродовж усього “довгого” ХІХ ст. простежується тенденція поєднання етнічних та соціальних рис у розвитку спільнот краю: приміром, українці, росіяни-старовіри, молдавани, болгары, гагаузи, албанці тощо представляли місцеве селянство; греки, євреї і вірмени переважно займалися торгівлею, а німці, швейцарці – млинарством, виноробством, ремісництвом; серед дворян та держслужбовців переважали росіяни, тощо³¹.

У новітню добу край вступав як аграрний, селянський регіон, характерними рисами буття якого були полікультурність при домінуванні слов'янських і романських народів, православна релігійна ідентифікація значної частини мешканців, етносоціальність та вкорінення традицій місцевого самоврядування.

У ХХ ст. зміни етносоціокультурного ландшафту українського Придунав'я відбувалися переважно через геополітичні протистояння між державами, які прагнули утвердитись у Причорномор'ї. Від початку революційних подій в Російській імперії у 1917 р. і до 1940 р. доля Придунайських земель вирішувалася у контексті “бессарабського питання”. За землі краю змагалися Сфатул церій Молдавської Демократичної Республіки, Румчерод, Центральна Рада УНР, Румунія, Українська Держава, Директорія УНР, СРСР³².

Лютнева революція 1917 р. в Росії та падіння влади Романових призвели до довільної реструктуризації російської армії, якою фактично утримувався Румунський фронт. “На місцях” розпочалося формування нових органів влади, що супроводжувалося протистоянням

³⁰ *Бачинська О.А.* Українське населення Придунайських земель. ХVІІІ – початок ХХ ст. (Заселення й економічне освоєння). – Одеса, 2002. – С. 106, 285.

³¹ Див.: *Бачинська О.А.* Соціально-економічна характеристика населення Південної Бессарабії в другій половині ХІХ ст. (за матеріалами «Первой Всеобщей переписи населения Российской империи» 1897 р.) // Інтелігенція і влада. – 2003. – Вип. 1. – С. 10-21; *Ореништейн Є.Г.* Досвід соціально-економічного розвитку німецьких поселень на півдні України у поліетнічному оточенні (кінець ХІХ-ХХ ст.) // Збірник наукових праць НДІУ. – Т. ХХІV. – С. 501-502; *Гаврільченко І.І.* Етносоціальні процеси на Півдні Бессарабії у другій половині ХІХ ст. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 14-15; *Кузьміна С.Б.* Трансформації етносоціальної структури населення Бессарабії (перша половина ХІХ ст.): автореф... к.і.н.: 07.00.02. – Чернівці, 2015. – С. 21).

³² *Dobrinescu V. FL.* Bătălia diplomatică pentru Basarabia. 1918-1940. – Jași, 1991; *Гакман С., Буркут І.* Бессарабія та Буковина на перехресті національних та геополітичних інтересів в період Першої світової війни та післявоєнного врегулювання (1916-1920 рр.) // Suceava-Hotin: culturale-kulturni marmarshruti-cultural itineraries. – Cluj-Napoca, 2009. – С. 58-74; *Гошуляк І.* «Бессарабське питання» в політиці Української Центральної Ради // Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. – Чернівці, 2002. – С. 172-175; *Мельтюхов М.И.* Бессарабский вопрос между мировыми войнами. 1917-1940. – М., 2010; *Кульчицький С.* Румунія і Молдова: дві країни, одна нація // Регіональна історія України. – Вип. 7. – К., 2013. – С. 89-94.

між революційними осередками, кожен з яких “по своєму” бачив майбутнє країни: вірні Тимчасовому уряду сили прагнули збереження “єдиної і неділимої”, інші наполягали на подальших демократичних перетвореннях з урахуванням інтересів місцевих мешканців – представників різних етнічних культур. Про “власні” інтереси щодо Бессарабії за цих умов заявляють тимчасовий орган влади Румчерод, Сфатул церій (претендував на управління краєм як представник автономної Молдавії у складі Російської федерації), українська Центральна Рада. До складу останньої було обрано і представників Бессарабії, в тому числі делегатів від Аккерманського повіту. На Всеукраїнському національному конгресі 6-8 квітня 1917 р. з ініціативи проводу Центральної Ради було прийнято рішення про встановлення кордонів УНР за етнографічним принципом. Висунуто часткові територіальні вимоги щодо Бессарабії, зокрема, щодо її південної частини, де більшість мешканців становили українці. М. Грушевський наголошував на тому, що ці землі у давнину були заселені “праукраїнськими племенами” – тиверцями, котрі “сиділи по Дністру до Дунаю”. В подальшому саме така позиція відстоювалася Центральною Радою під час обговорення бессарабської проблеми.

Центральна Рада і сформований у листопаді 1917 р. Сфатул церій керувалися спільним завданням боротьби з більшовицькою Росією. Питання територіальної приналежності південних повітів Бессарабії відкладалося до скликання, відповідно, українських та молдавських установчих зборів. Проте 2 (15) грудня 1917 р. Сфатул церій прийняв Декларацію II Верховної крайової ради Молдавської республіки, в якій Бессарабію заявлено складовою останньої. 8 (21) січня 1918 р. військові частини Румунії, долаючи опір більшовиків, почали наступ на північні і південні райони МНР. Сфатул церій вітає прихід румун. Натомість Раднарком РРФСР 13 (26) січня 1918 р. розірвав дипломатичні відносини з Румунією і 24 січня (6 лютого) 1918 р. заснував Верховну автономну колегію РНК з російсько-румунських справ (очолив її Х. Раковський).

Перед колегією постало завдання досягти позитивного результату у переговорному процесі з Румунією щодо виведення румунських військ з Бессарабії. Прем'єр-міністр Румунії А. Авереску 5-9 березня 1918 р. підписав з раднаркомом РРФСР угоду, за якою румунські війська зобов'язувалися залишити Бессарабію протягом двох місяців³³.

³³ Русско-румынское соглашение об очищении Румынией Бессарабии // *Виноградов В.Н., Ереценко М.Д., Семенова Л.Е., Покивайлова Т.А.* Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии: Документы и материалы. – М., 1996. – С. 216; *Головченко В.І., Солдатенко В.Ф.* Українське питання в роки Першої світової війни. – К., 2009. – С. 219; *Кульчицький С.* Румунія і Молдова: дві країни, одна нація // *Регіональна історія України.* – Вип. 7. – К., 2013. – С. 93-95; *Верховцева І.Г., Луньова О.К.* Формування мультикультурного простору регіону // *Українське Придунав'я у світлі гуманітарних досліджень.* – Ізмаїл, 2015. – С. 84-86.

Але румунський уряд не виконав умови угоди. У контексті означених подій керівництво Сфатул церій після переговорів з урядом Румунії розробляє план, виходячи з якого процедура приєднання Бессарабії до Румунії може бути зреалізована рішенням Сфатул церій: Бессарабія увійде до Румунії на правах автономії, а Сфатул церій залишиться вищим органом влади. 9 квітня 1918 р. проголошено Акт приєднання Бессарабії до Румунії. Справедливість такого рішення румунська сторона обґрунтовувала статистичними показниками (без посилань на джерела й етнографічну ситуацію у регіоні), при цьому етнічну спільноту “молдавани” було віднесено до спільноти “румуни”³⁴. За даними румунської сторони, яка оперувала лише середніми показниками відносно усієї Бессарабії, в Дунай-Пруто-Дністровському межиріччі 65,5% мешканців становили румуни (1 млн 810 тис.); 12%, відповідно, росіяни та українці (338 тис.); 7,7%, відповідно, болгари і гагаузи (210 тис.); 2,7%, відповідно, німці (75 тис.), тощо³⁵. Зауважимо, що ці дані суттєво відрізнялися від результатів перепису 1897 р. у розрізі Аккерманського й Ізмаїльського повітів. Якщо зважити на демографічні втрати в усіх етнічних групах протягом першої чверті ХХ ст. (унаслідок переселень в ході аграрних реформ 1906-1911 рр., втрат і міграцій мешканців в умовах Першої світової та громадянської війн), які зумовили зменшення населення Бессарабії загалом, стає очевидним, що наведені румунською стороною статистичні дані не відповідали етнокультурному становищу Придунайського краю. По суті, Сфатул церій і румунські союзники маніпулювали статистичними показниками заради досягнення політичних завдань.

У добу Української Держави (29 квітня 1918 – 14 грудня 1918 р.) проблема Бессарабії актуалізується. Проте, вважаючи ці землі окупованими, призначений П. Скоропадським уряд не поспішає встановлювати дипломатичні відносини з Румунією, застосовує метод економічних санкцій. Міністр закордонних справ Д. Дорошенко констатує: “для українського правительства ... дуже важно увійти з нею (Румунією – автори) в регулярні дипломатичні зносини – чого дуже добивалася сама Румунія – але на перешкоді тому стояла справа Бессарабії, анексованої Румунією на початку 1918 р.”. Д. Дорошенко вва-

³⁴ Протягом ХІХ – початку ХХ ст. в офіційній документації, земському справочинстві, матеріалах перепису 1897 р. східнороманське населення Бессарабії, як правило, позначалося етнонімом «молдавани»; етнонім «румуни» з’являється власне в офіційній документації Сфатул церій у 1918 р. (див.: Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. – СПб., 1905. – С. 70-71; Національний архів Республіки Молдова. – ф. 65, оп.1, спр. 2203, ар. 5; КУІА. – ф. 2, оп. 1, спр. 747, ар. 77зв; Скурту І., Алмаш Д., Гошу А., Павелеску І. и др. История Бессарабии (От истоков до 1998 года). – Кишинэу, 2001. – С. 86).

³⁵ Скурту І., Алмаш Д., Гошу А., Павелеску І. и др. История Бессарабии (От истоков до 1998 года). – Кишинэу, 2001. – С. 86.

жав, що у цій ситуації необхідно було наполягати на автономії усієї Бессарабії в складі Української Держави.

Після повалення гетьманського режиму і відновлення Української Народної Республіки Директорія УНР не виявила належної уваги до вирішення “бессарабського питання”. Бессарабія фактично залишається у складі Румунії. Радянський Союз не визнав законність цієї політичної акції (як і не визнав річку Дністер кордоном між Румунією та СРСР), оскільки вона не базувалася на волевиявленні (плебісциті) населення. З кінця 1920-х – протягом 30-х рр. XX ст. “бессарабське питання” було серед пріоритетів зовнішньої політики СРСР та Румунії. УСРР участі у міждержавних переговорних процесах не брала, оскільки з вересня 1923 р. в структурі українського Раднаркому було скасовано Наркомат закордонних справ. На Придунайських землях запроваджується новий адміністративно-територіальний поділ, край поділено на два повіти (цинути) – Ізмаїльський і Четатя-Албе (Аккерманський), на території повітів утворено 14 волостей.

З метою утвердження своєї влади на приєднаних бессарабських землях уряд Румунії вже у березні 1918 р. запровадив заходи, спрямовані на румунізацію поліетнічного за своїм складом населення регіону. Головним засобом реалізації румунської політики був військовий режим. Румунська влада боролася з революційно налаштованими громадянами, більшість серед яких становили представники “нетитульних” етносів. На всю Бессарабію лунали судові процеси над опозиційно налаштованими щодо офіційного режиму, наймасштабнішим протестом стало Татарбунарське повстання 15-18 вересня 1924 р. Невдоволення місцевого населення живилося передусім економічною політикою Румунії, котра не сприяла розвитку регіону. У 1929 р. скасовано заборону на купівлю-продаж землі, що прискорило зубожіння селян, посилило соціальну диференціацію. Становище загострювалося у зв’язку з високими податками, споживацьким ставленням нової влади до новоприєднаних територій, котрі були зоною ризикованого землеробства, а також з низкою неврожайних років (1924, 1925, 1928, 1935 рр.). Проте визискувала Придунайський край румунська влада не тільки матеріально, а й духовно: заборонено діяльність українських громадських організацій, ліквідовано читальні, театральні гуртки тощо. Періодична преса видавалася лише румунською. Вплив на духовне життя краю відбувався передусім через систему освіти, реформування якої з 1918 р. відбувалось у контексті румунізації. В школах Бессарабії запроваджувалося обов’язкове вивчення румунської, історія та географія Румунії викладалися тільки державною мовою. Хоча положення Конституції Румунії 1923 р. декларували рівність усіх етносів та визнавали за національними меншинами право на рідну мову, культуру й віросповідання, румунізацію освіти було продовжено і до 1924 р.

“завершено”. Результатом стало те, що, приміром, в Ізмаїльському й Аккерманському повітах неписьменні, за різними даними, становили від 70 до 80% мешканців (останнє місце в Європі за рівнем грамотності населення)³⁶. На кінець 1930-х рр. у названих повітах функціонувало 150 загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі – 7 середніх шкіл (гімназій), в яких навчалися здебільшого діти румун та німців. Жодного вищого навчального закладу у Придунайському краї не було. Зазначимо, що в Бессарабії навчання в усіх типах навчальних закладів було платним, як безплатне декларувалося лише у школах “примарій”³⁷.

Політика румунізації поширювалася і на релігійне життя. У 1918 р. Румунська православна церква, формально перебуваючи у складі Константинопольського патріархату, оголосила край під своєю юрисдикцією. Проти цього антиканонічного акту виступив патріарх Руської церкви Тихон (Белавін). Суттєві обмеження церковною адміністрацією культурних і релігійних потреб місцевої слов'янської та болгарської людності в краї у 1918-1940 рр. є фактом: проповіді священства, спілкування кліриків з мирянами, церковне діловодство, друк духовної літератури, навчання у сільських школах, що перебували під юрисдикцією церкви, велися румунською мовою. Діяла також заборона хрестити немовлят слов'янськими іменами, усе церковне життя було приведено у відповідність з григоріанським календарем. Оскільки початкову освіту у цьому аграрному регіоні люди отримували в основному у сільських школах, за таких реалій для мешканців Придунайського краю, значну частину яких становили нероманські народи, це означало цілковите культурне зубожіння, по суті – їх дискримінацію. Не останньою мірою цим був зумовлений і страшенний економічний занепад краю наприкінці міжвоєнної доби та найвищий у Європі рівень смертності. В цілому населення краю не прийняло нової релігійної ситуації, мали місце такі форми протесту, як підпільні богослужіння вірних канонічній церкві православних громад у приватних будинках, відправлення служб за “старим стилем”. Саме настрої невдоволеного соціокультурними реаліями місцевого населення сприяли “оксамитовому” встановленню у краї радянської влади в червні 1940 р.

Після укладення секретного додаткового протоколу до договору про ненапад між СРСР й Німеччиною 23 серпня 1939 р. та початку

³⁶ *Бачинский А.Д.* В семье советской: социалистическое строительство в Придунайских землях УССР. – К.-Одесса, 1984. – С. 63; *Верховцева І.Г.* Етнічні культури Українського Подунав'я в умовах радянізації краю // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Вип. 29. – Ізмаїл, 2010. – С. 4-5.

³⁷ *Луньова О.К.* Освітня галузь Подунав'я в умовах радянізації: 1940-194 рр. // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – 2007. – № 5(42). – С. 142.

Другої світової війни до Радянського Союзу було приєднано Бессарабію. Оскільки в Аккерманському й Ізмаїльському повітах більшість становили українці та росіяни, Президія Верховної Ради СРСР прийняла рішення про розподіл її території між УРСР та Молдавською Автономною Радянською Соціалістичною Республікою³⁸ (далі – МАРСР). 1–7 серпня 1940 р. на Сьомій сесії Верховної Ради СРСР обговорювалося включення Аккерманського та Ізмаїльського повітів до складу УРСР. 2 серпня 1940 р. на спільному засіданні Ради Союзу та Ради Національностей проблему було детально розглянуто. Голова Ради народних комісарів МРСР Т. Константинов виступив за передачу УРСР Хотинського, Аккерманського й Ізмаїльського повітів Бессарабії, наголошуючи, що їхнє українське населення на “національно-культурному рівні (мова, традиції, побут) тотожне українцям УРСР”. У результаті прийняття 2 серпня 1940 р. Верховною Радою СРСР закону “Про включення північної частини Буковини та Хотинського, Аккерманського й Ізмаїльського повітів Бессарабії до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки” відповідним наказом Президії Верховної Ради СРСР 7 серпня 1940 р. з Аккерманського та Ізмаїльського повітів було створено Аккерманську область у складі УРСР (з 7 грудня 1940 р. область перейменували на Ізмаїльську). Але у цьому наказі не було деталізовано інформацію про кордон між новоутвореною МРСР та Аккерманською областю УРСР. Це питання відпрацьовувалося упродовж трьох наступних місяців³⁹.

Під час обговорення проектів, поданих президіями Верховних Рад України та Молдавії, найбільш дебатованими виявилися територіальні претензії молдавської сторони щодо населених пунктів Ізмаїльського повіту, базовані на статистичних даних румунського перепису населення 1930 р. (за мовною ознакою), відповідно до яких “українськомовне населення” Ізмаїльського повіту складало лише 4,24%. Українська сторона пропонувала врахувати статистичні дані перепису 1927 р. (за “національною” ознакою), за якими українці становили 20,3%. Голова Верховної Ради УРСР М.Гречуха під час обговорення зауважив, що румуни з метою збільшення “румунського елементу” в Бессарабії штучно переводили українців у молдован і останніх “брали з румунами в рубрику “румун”. У доповідній записці М. Гречухи чітко визначався критерій розмежування: “усі населені пункти з переважаючою кількістю українців і суміжні з Українською РСР, підлягають приєднанню їх до Української РСР і навпаки... всі

³⁸ З 2 серпня 1940 р. – Молдавська радянська соціалістична республіка (МРСР).

³⁹ Луньова О. К. Питання кордонів та статусу Придунайського краю України: рік 1940-й // Науковий вісник / Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2010. – № 7(108). – С. 136.

населені пункти з переважаючою кількістю ... у них молдаван і суміжні з територією Молдавської РСР, підлягають приєднанню їх до Молдавської РСР". Цей критерій і було покладено в основу довідки від 21 жовтня 1940 р. 4 листопада 1940 р. з'явився наказ Президії Верховної Ради СРСР про встановлення кордону між УРСР та МРСР (затверджений Верховною Радою СРСР 1 березня 1941 р.)⁴⁰. Отже, в результаті територіального розмежування Бессарабії між МРСР та УРСР статус Придунайського краю було встановлено як складової УРСР за етнографічним принципом. Загальна кількість населення краю (станом на 1941 р.) становила 800 тис. осіб, з яких українців було 300 тис. осіб (37,5%), росіян – 200 тис. (25%), болгар – 140 тис. (17,5%), молдаван – 60 тис. (7,5%), євреїв – 5,7 тис. (0,7%), гагаузів – 5,2 тис. осіб (0,65%), представників інших етнічних груп – 1,1 тис. осіб⁴¹.

Якщо формування територіального простору Українського Придунав'я відбувалося за етнографічним принципом, то на етнокультурну ситуацію загалом вплинула уніфікаторська політика радянського режиму в галузі культури і, передусім, освіти, котра реалізовувалася у рамках радянзації регіону та апробованої в УРСР у 1920-1930-і рр. "культурної революції". Практичними цілями вказаних заходів було підготувати з селянської молоді кадри для індустріалізації, створити розгалужену систему масової ідеологічної обробки населення, мінімізувати розрив між культурою міста і культурою села тощо. Реорганізуючи румунську систему освіти, радянський режим розпочався з розширення мережі початкових, неповних середніх і середніх шкіл. У ході роботи Першої обласної партійної конференції (8 лютого 1941 р.) перший секретар Ізмайльського обкому КП(б)У М.Кузнецов констатував наявність у краї 297 шкіл з 77689 учнями у них. За мовою навчання 204 школи були російськомовними, 68 – україномовними, 25 – молдавськомовними, 1 – російсько-молдавськомовна та 1 – для єврейського населення⁴². Інші етнічні групи були позбавлені навчання рідною мовою. У школах з неукраїнською мовою навчання запроваджено обов'язкове вивчення української й російської, а у школах з українською мовою – російської. В освітніх установах гостро стояла проблема забезпеченості педагогічними кадрами (місцеві кадри педагогічного фаху не мали досвіду роботи за радянськими програмами і методиками виховання й навчання; та і нова влада ставилася з недовірою до вчителів, котрі

⁴⁰ Ведомости Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик. – 1941. – 9 марта. – № 12 (127). – С. 2.

⁴¹ Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – ф. П-4980, оп. 1, спр. 6, ар. 50.

⁴² Луньова О. К. Освітня галузь Подунав'я в умовах радянзації: 1940-1941 рр. – С. 144.

працювали на освітній ниві за румунської влади: у 1940-1941 рр. чимало освітян було піддано репресіям). Для вирішення освітньої проблеми Раднарком УРСР 13 серпня 1940 р. видав постанову про організацію вчительського інституту в Аккермані; його завданням стали не тільки підготовка кадрів викладачів середніх шкіл, а й гартування радянської інтелігенції, котра мала пропагувати радянський спосіб життя через мову, літературу, історію, інші предмети⁴³. Постановою РНК УРСР від 13 серпня 1940 р. “Про організацію середніх та вищих учбових педагогічних закладів у новоутворених Аккерманській та Чернівецькій областях УРСР” ініційовано організацію педагогічних шкіл у містах Ізмаїл (з російською мовою навчання) та Аккерман (з українською мовою навчання). Значна увага також приділялася відкриттю культурно-просвітницьких закладів, передусім – організації бібліотечної справи (постанова РНК УРСР за 1762 від 27 грудня 1940 р.). У червні 1941 р. на території Ізмаїльської області функціонували 2 обласні (для дорослих та дітей), 17 міських та районних і 35 сільських бібліотек⁴⁴. Румунізовану періодичну пресу замінили російськомовні періодичні видання “Знамя Советов” та “Придунайская правда”. У листопаді 1940 р. розпочато організацію будинків культури і сільських клубів, протягом 1940-1941 рр. в Ізмаїльській області їх функціонувало 180⁴⁵. Організацію театрів в Ізмаїльській області ініційовано постановою Аккерманського виконкому та обласного комітету КП(б)У від 7 вересня 1940 р. “Об организации в области театров”. У відповідності до неї в приміщенні колишнього театру “Регаль” в Аккермані засновано Російський драматичний театр на 800 місць, а у населеному пункті Тарутино в приміщенні колишнього німецького клубу “Фарайн” організовано пересувний Український драматичний театр на 500 місць. Найбільшою популярністю у болгарського населення краю користувався Болградський національний драматичний театр імені Димитрова. В Аккермані у приміщенні колишнього клубу “Культурний комин” функціонував Обласний будинок народної творчості, на його базі було створено 48 драматичних гуртків, у роботі яких брали участь 724 особи, та 49 хорових колективів (1579 учасників), 26 оркестрів народних інструментів (256 учасників). У Тарутино здійснював театральні постановки Єврейський драматичний театр.

⁴³ Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 31 серпня 1940 р. – №21-23. – С. 66.

⁴⁴ Маркузон Б. Городская библиотека // Придунайская правда. – 1940. – 7 марта. – № 51(131). – С. 3; Луньова О.К. Політичні та соціально-економічні зміни в Придунайському краї України: 1940-1941 рр. – Одеса, 2012. – С. 173.

⁴⁵ Токиой В. Возрождение: К 45-летию воссоединения Придунайских земель с советской Украиной // Советский Измаил. – 1985. – 6 июня. – С. 4.

З метою популяризації досягнень радянської культури на території Аккерманської області активізовано процес організації кінотеатрів. Станом на червень 1941 р. на території Ізмаїльської області функціонувало 18 стаціонарних та 9 пересувних кінотеатрів. Розпочато організацію музейної справи, зокрема на базі музейних збірок Аккерманського археологічного музею утворено Аккерманський обласний краєзнавчий музей⁴⁶.

Важливою подією стало ініційоване постановою Аккерманського виконавчого комітету заснування 30 вересня 1940 р. обласного архіву, на який покладалося завдання організації мережі державних архівів області й концентрації у них документів дореволюційного періоду (1812-1918 рр.) та періоду функціонування в краї румунської влади (1918-1940 рр.)⁴⁷. Процес уніфікації культурної сфери супроводжувався й антирелігійними заходами: від бесід на підприємствах до репресій. Тривала активна пропаганда в пресі. На шпальтах “Придунайской правды” зазначалося: “Наш обов’язок у тому, щоб шляхом поглибленої антирелігійної пропаганди допомогти трудящим звільнитися від релігійних забобонів і розвінчувати ворожу народові діяльність церков всіх видів і спрямувань”. Новою владою було розпочато ліквідацію монастирів, культових споруджень, заборонено використання церковних дзвонів, а у деяких храмах і відправлення культу. Звичайною практикою стали репресії проти духовенства і служителів культу⁴⁸.

Етнокультурна карта Українського Придунав’я змінювалася й у результаті ініційованих радянською владою зовнішніх та внутрішніх міграцій населення (депортацій, добровільних переселень). Під час евакуації румунської адміністрації (28 червня – 3 липня 1940 р.) Бессарабію стихійно покинули 200 тис. осіб. 20 липня 1940 р. радянська влада погодилася на евакуацію до Румунії чиновників, військовослужбовців і цивільного населення. Цією нагодою скористалися ще 13,75 тис. представників різних етносів Бессарабії та Північної Буковини. Відповідно до домовленостей між урядами СРСР та

⁴⁶ Центральний державний архів громадських об’єднань України. – ф. 1, оп. 6, спр. 587, ар. 140.

⁴⁷ КУІА. – ф. Р-470, оп. 1, спр. 36, ар. 1.

⁴⁸ Румянцев Н. Происхождение и вред зимних религиозных праздников // Придунайская правда. – 1941. – 6 февраля. – № 27 (107). – С. 2; Михайлуца Н.И. Старообрядческие монастыри и монашество на Измаильщине в годы Великой Отечественной войны // Липоване: история и культура. – Вып. 1. – Одесса, 2004. – С. 71-76; Його ж. Репресії духовенства на Одещині в першій половині 40-х років ХХ ст. // Реабілітовані історією. Одеська обл.: Книга перша. – Одеса, 2010. – С. 665-675; Лунева О.К. Власть и старообрядцы Придунавья: советизация 1941 года // Пути Русской Голгофы. Сборник. – М., 2013 – С. 285-294; Її ж. Советская власть и липоване: судьбы «первого знакомства» // Липоване: история и культура. – Вып. 9. – Одесса-Измаил, 2012. – С. 61-64.

Німеччини від 5 вересня 1940 р. у період з 23 вересня по 13 листопада 1940 р. було проведено репатріацію німецького населення. У ході цієї акції з Придунав'я евакуйовано 58 тис. представників німецького етносу, що мешкали у 8 районах області. Будинки, худобу, сільсько-господарський реманент, які залишилися по їх від'їзді, було розподілено по колгоспах і між найбіднішим селянством. На землі німецьких колоністів переселено 6 тис. родин колгоспників з Сумської, Чернігівської, Одеської, Вінницької, Кам'янець-Подільської областей УРСР і 3,7 тис. одноосібників із Львівської та Волинської областей. Одночасно радянська влада розгорнула кампанію, спрямовану проти "небажаних елементів": капіталовласників, заможного селянства, місцевої інтелігенції, місцевих християнських громад та релігійних організацій, представників румунських органів влади і громадян, що були лояльно налаштовані щодо румунської влади. Зазнав демографічних втрат край також у результаті "очищення" населення від "соціально-ворожих елементів" У першу чергу – членів румунських політичних партій, що діяли на території Бессарабії. За даними обласного управління внутрішніх справ, станом на грудень 1940 р. кількість партійних організацій на території Ізмаїльської області становила 18 із загальною кількістю членів (представників різних етнічних груп) 5534 особи⁴⁹. Усі вони підлягали арешту і депортації. 22 травня–20 червня 1941 р. в Ізмаїльській області тривала "червнева депортація" до Омської і Новосибірської областей, Красноярського краю, Комі АРСР, Казахстану. Лише з Ренійського району в Щегарський та Парабельський райони Новосибірської області депортовано 800 осіб. За неповними даними, загальна кількість депортованих з Ізмаїльської області становила 3,6 тис. осіб. У цілому насильницькі та добровільні переселення жителів Ізмаїльської області до інших районів СРСР у 1940-1941 рр. призвели до того, що з регіону було виселено щонайменше 1/5 частину населення.

Наприкінці червня 1941 р. край було окуповано Румунією, включено до складу губернаторства Бессарабія і поділено на три повіти: Ізмаїльський, Ново-Кілійський, Аккерманський (Четатя-Албе). Упродовж 1941-1944 рр. в цих повітах функціонували румунські структура влади та система господарського управління. Проти місцевих мешканців розгорнуто репресії. У відповідь на це в містах і селах краю поширювався підпільний рух, боротьбу з ворогом вели партизанські формування. Новий режим ставився до населення краю з недовірою, тому влада вирішила переселити у Дунай-Дністровське межиріччя лояльних режиму

⁴⁹ *Беляев А.* К 60-летию депортации бессарабцев // *Собеседник Измаила.* – 2001. – № 65. – С. 1; *Верховцева І.Г., Луньова О.К.* Реалізація сталінської переселенської політики в Українському Подунав'ї (етносоціокультурні аспекти) // *Матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД».* – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 79-81.

румун з Південної Добруджі та Македонії, а також виселити з Придунайського краю частину місцевих мешканців. Навесні 1942 р. сюди прибуло кілька десятків румунських родин, але депортація місцевих мешканців так і не розпочалася: поразка німців під Сталінградом змусила уряд Румунії припинити реалізацію своїх проектів у Придунав'ї⁵⁰.

Протягом 1941-1942 рр. в результаті геноциду значних втрат зазнало єврейське населення краю. У містах були улаштовані гетто, куди представники румунської адміністрації примушували переселятися євреїв, відшукуючи їх по селах. У лютому 1942 р. розпочалося етапування єврейського населення Придунав'я до табору смерті, що розташовувався біля радгоспу “Богданівка” Доманівського району (сучасна Миколаївщина). Майже усіх придунайських євреїв було знищено. Архівні джерела свідчать, що в 1943 р. євреїв у Придунав'ї майже не було, а ті, хто ховався від репресій під іншими прізвищами й іменами, зазнавали переслідувань з боку румунської адміністрації⁵¹.

У серпні 1944 р. Українське Придунав'я було звільнено від румунсько-фашистських окупантів, а перервану війною радянську переселенську політику поновлено. Виселенню знов підлягали румуни та німці, заселяли край переміщеними з інших республік СРСР, передусім – з УРСР (Чернівецької, Київської, Одеської областей, Закарпаття тощо). З 1944 р. край охопила друга хвиля розкуркулення та депортацій. Безробітні на “добровільно-примусових” засадах виїжджали працювати на шахти Донецького і Підмосковного басейнів, на підприємства “Уралруда” та “Уралвугілля”. Значних втрат регіон зазнав у результаті повоєнного голоду 1946-1947 рр. (трагічні демографічні втрати, за різними даними, сягали від 30 до 50% людності краю). Не останньою мірою саме через це влада вдалася до переміщень у Придунав'я значної кількості людності з інших областей УРСР, МРСР, РРФСР: на постійне мешкання в край прибуло понад 40 тис. осіб⁵².

⁵⁰ Сообщение НКГБ СССР о ходе операции по изъятию антисоветского элемента в Молдавской ССР, Черновицкой и Измаильской области УССР: документы по истории Молдавии (40-50 гг.) // <http://dacoromania.org/>; *Верховцева И.Г., Пушков И.М.* Социально-политические условия развития региона в XIX-начале XXI вв. // Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины. – Одесса, 2014. – С. 140.

⁵¹ *Баліка М.* Гетто на Ізмаїльщині в умовах Другої світової війни // Матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії». – Переяслав-Хмельницький, 2014. – С. 54-56.

⁵² *Тельніс Ю.М.* Голод 1946-1947 гг. в Придунайському краї // Науковий вісник ІДПУ. – Ізмаїл, 2000. – Вип. 8. – С. 12-16; *Верховцева І.Г.* Етнічні культури Українського Подунав'я в умовах радянської країни // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Вип. 29. – Ізмаїл, 2010. – С. 4-5; *І.Г., Луньова О.К.* Формування мультикультурного простору регіону // Українське Придунав'я у світлі гуманітарних досліджень. – Ізмаїл, 2015. – С. 106.

Таким чином, у роки Другої світової війни та повоєнну добу край зазнав суттєвих демографічних та етнокультурних змін: зросла загальна кількість населення, посилилася його етнічна мозаїчність, суттєво зменшилася частка представників романської групи, питому вагу місцевих мешканців склала україно-російсько-болгарська людиність. По суті, на Придунайських землях сформувався мультикультурний соціальний простір, в якому мирно співіснували представники понад восьми десятків етнічних культур.

15 лютого 1954 р. Ізмаїльську область як адміністративну одиницю ліквідовано, а її територію включено до складу Одеської області. У другій половині 50-х – 80-і роки ХХ ст. в етнокультурному відношенні політика радянського уряду не відзначалася увагою до культурних потреб населення. Згубний вплив на унікальне мультикультурне середовище краю справили русифікаторська політика, яка проводилася під гаслами “інтернаціоналізму” і “зближення й злиття націй”. Поняття “етнічна культура” замінюється “пролетарською культурою”. Ідеологічний диктат спрямовувався на нівелювання будь-якої ідентичності: етнічної, мовної, релігійної. У форматі пануючої ідеологічної парадигми не було місця етнічній самобутності, релігійним віруванням.

З другої половини 80-х років ХХ ст. в УРСР почався процес формування власної етнополітики. Право на етнокультурний розвиток національних меншин задекларовано у Законі “Про мови в УРСР” (1989 р.) та Декларації про державний суверенітет 1990 р. Активно засновуються неформальні об’єднання, клуби, товариства, що ставили за мету просвітницьку діяльність з відродження національної свідомості і мови. Приміром, 1989 року поновлено вивчення гагаузької мови⁵³.

Сучасне Українське Придунав’я – історико-культурний регіон з унікальним етносоціокультурним ландшафтом. Найчисельнішими етнічними групами тут є українці (понад 40% мешканців), болгары (понад 20%, відповідно), росіяни (понад 20%, відповідно)⁵⁴. Держава сприяє збереженню етнічної, культурної й релігійної самобутності усіх етносів регіону, представники різних етнічних груп мають можливість відкривати освітні установи з рідною мовою навчання, проводити факультативні заняття з вивчення історії та культури свого народу, засновувати громадські організації тощо. Дбайливе ставлення до етносоціокультурної спадщини Українського Придунав’я,

⁵³ История гагаузов // http://congazcic.blogspot.com/p/blog-page_21.html

⁵⁴ Про кількість та склад населення Одеської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/odesa/>; Колесников А.О. Соціолінгвістична ситуація на південному заході Одещини // Українське Придунав’я у світлі гуманітарних досліджень. – Ізмаїл, 2015. – С. 144.

безумовно, сприятиме успішному розвитку цієї частини українського соціального простору, де в умовах мультикультуралізму, злагоди і співпраці мешкають нащадки колишніх колоністів.

ВЕРХОВЦЕВА И., ЛУНЕВА О. Украинское Придунавье: этносоциокультурный ландшафт. Изучен и этапизирован процесс этносоциокультурных изменений в Украинском Придунавье, являющемся частью Одесщины. Особое внимание уделено социокультурным изменениям, радикальным по содержанию, датированным XIX – началом XX в. Завизированы новые акценты в оценке политики переселения периода Второй мировой войны и послевоенного времени. Акцентировано на доминировании украинцев в регионе.

Ключевые слова: Украинское Придунавье, Буджак / Бессарабия, этнический состав населения, социокультурный процесс, этносоциальность, переселенческая политика, колонисты, миграции.

VERKHOVTSEVA IR., LUNYOVA O. Ukrainian Danube Region: Ethnosocialculture Landscape. Learned and staged process ethnosocialcultures changes in the Ukrainian Danube region, which part is of the Odessa region. Particular attention is paid to socio-cultural changes, radical in content, dated 19 - early 20th century. It endorsed the new emphasis in the evaluation of the resettlement policy of the Second World War and in the postwar period. It is accented on prevailing of Ukrainians in a region.

Keywords: Ukrainian Danube region, Bucak / Bessarabia, the ethnic composition of the population, socio-cultural process, Ethnosocial, immigration policy, the colonists, migration.

References

Bachinskij A.D. (1966). Osnovnye etapy krest'iansko-kazatskoj kolonizatsyy Budzhakskoj stepy u nizov'j Dunaia v XVIII – nachale KhIKh v. In *Ezhegodnyk po ahrarnoj ystoryy Vostochnoj Evropy*. (pp. 325-331). Kyshynev. [in Russian].

Bachinskij A.D. (1984). *V sem'e sovetskoj: Sotsialisticheskoe stroitel'stvo v Pridunajskikh zemliakh USSR*. Kiev. [in Russian].

Bachyn's'ka O.A. (2002). *Ukrains'ke naseleння Prydunaj's'kykh zemel'. XVIII – pochatok XX st. (Zaseleння j ekonomichne osvoinnia)*. Odesa. [in Ukrainian].

Bachyn's'ka O.A. (2003). Sotsial'no-ekonomichna kharakterystyka naseleння Pivdennoi Bessarabii v druhij polovyni XIX st. (za materialamy "Pervoj Vseobschej perepysy naselenyia Rossyjskoj ympery" 1897 r.). *Intelihentsiia i vlada: Zbirnyk naukovykh prats'*, (1), 10-21. [in Ukrainian].

Bachyn's'ka O.A. (2011). Musul'many v Izmaili pid chas rosijs'ko-turets'koi vjny 1806-1812 rr. *Naukovyj visnyk Izmail's'koho derzhavnogo humanitarnoho universytetu*, (3), 3-7. Izmail. [in Ukrainian].

Balika M. (2014). Hetto na Izmail'schyni v umovakh Druhoi svitovoi vjny. Abstracts of Papers "Problemy ta perspektyvy rozvytku nauky na pochatku tret'oho tysiacholittia u krainakh Yevropy ta Azii". (pp. 54-56). Pereiaslav-Khmel'nyts'kyj. [in Ukrainian].

- Beliaev A. (2001). K 60-letiyu deportatsij. *Sobesednik Izmaila, No.65*. [in Russian].
- Bohuslavs'ka Yu.Yu. (2004). Etnichna mozaichnist' Odes'koi oblasti (druha polovyna XX st.) *Intelihentsiia i vlada: Zbirnyk naukovykh prats'*. (3), *Seriia: Istoriiia*, 86-91. [in Ukrainian].
- Budzhak: istoriko-etnograficheskie ocherki narodov yugo-zapadnykh rajonov Odesschiny*. (2014). Odessa.
- Chmykhov M.O., Kravchenko N.M. & Cherniakov I.T. (1992). *Arkheolohiia ta starodavnii istoriia Ukrainy*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Chornij V. (2007). *Istoriiia Bolharii*. L'viv. [in Ukrainian].
- Derhachev V.A. (1996). *Ukrainskoe Prichernomor'e*. Odessa. [in Russian].
- Dobrinescu V. FL. (1991). *Bătălia diplomatică pentru Basarabia. 1918-1940*. Jași. [in Romanian].
- Egorov V. Istoricheskaya gheografiya Zolotoj Ordy v XIII-XIV vv. Retrieved from // <http://oldevrasia.ru/library>. [in Russian].
- Ermuratskij V. (1973). *Dmytrij Kantemir – myslitel' i hosudarstvennyj deiatel'*. Kyshynev. [in Russian].
- Fedorova A. I. (2008). Zaprovdzhennia iedynovirstva v Pivdennij Bessarabii. *Intelihentsiia i vlada Zbirnyk naukovykh prats'*, (14), 53-55. [in Ukrainian].
- Hakman S. & Burkut I. (2009). Bessarabiia ta Bukovyna na perekhresti natsional'nykh ta heopolitychnykh interesiv v period Pershoi svitovoi vijny ta pisliavoiennoho vrehuliuivannia (1916-1920 rr.) In *Suceava-Hotin: culturale-kulturni marmarshruti-cultural itineraries*. (pp. 58-74). Cluj-Napoca. [in Ukrainian].
- Havril'chenko I.I. (2011). *Etnosotsial'ni protsesy na Pivdni Bessarabii u druhij polovyni XIX st.* [Ethnosocial processes of South Bessarabiya in the second half of XIX century] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Ivano-Frankivs'k. [in Ukrainian].
- Havril'chenko I.I. (2011). *Etnosotsial'ni protsesy na Pivdni Bessarabii u druhij polovyni XIX st.* Ivano-Frankivs'k. [in Ukrainian].
- Holovchenko V.I. & Soldatenko V.F. (2009). *Ukrains'ke pytannia v roky Pershoi svitovoi vijny*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Hoshuliak I. (2002). "Bessarabs'ke pytannia" v politytsi Ukrains'koi Tsentral'noi Rady. In *Ukraina-Rumuniia-Moldova: istorychni, politychni ta kul'turni aspekty vzaiemyn*. (pp. 172-175). Chernivtsi. [in Ukrainian].
- Hrek Y.F. & Russev N.D. (2011). *1812 – povrotnyj hod v ystorry Budzhaka y "zadunajskykh pereselentsev"*. Kyshynev. [in Russian].
- Hrossul Ya. & Budak Y. (1956). *Krest'ianskaya reforma 60-70-kh godov XIX v. v Bessarabij*. Kishiniov. [in Russian].
- Hrytsak P. (1958). *Halyts'ko-Volyns'ka derzhava*. N'iu-Jork. [in Ukrainian].
- Istoriya edinovercheskogo khrama Rozhdestva Bohorodgtsy g. Izmaila. Retrieved from <http://edinoverhram.prihod.ru/history>. [in Russian].
- Istoriya gagauzov. Retrieved from http://congazcic.blogspot.com/p/blog-page_21.htm [in Russian].

Kirtoage Y.H. (1992). *Yug dnestrovsko-prut'skogo mezhdurech'ia pod osmanskim vladychestvom (1484-1595)*. Kishinev. [in Russian].

Kolesnykov A.O. (2015). Sotsiolinhvistychna sytuatsiia na pivdenному zakhodi Odeschyny. In *Ukrains'ke Prydunav'ia u svitli humanitarnykh doslidzhen'*. Izmail. [in Ukrainian].

Kornilovych S.Y. (1899). *Statisticheskoe opisanie Bessarabij sobstvenno tak nazyvaemoj ili Budzhaka s prilozheniem general'nogo plana seho kraja, sostavlennoe pri grazhdanskoj s'emke Bessarabij, proizvodivshej po Vysochajshemu povelenu razmezhevaniya onoj na uchastki s 1822 po 1828 god*. Akkerman. [in Russian].

Kul'chyts'kyj S. (2013). Rumuniia i Moldova: dvi krainy, odna natsiia. *Rehion-al'na istoriia Ukrainy*, 7, 89-94. [in Ukrainian].

Kulynych I.M. & Kryvets' N.V. (1995). *Narysy z istorii nimets'kykh kolonij v Ukraini*. Kyiv. [in Ukrainian].

Kunitskij P. (1813). *Kratkoe statisticheskoe opisanie Zadnestrovskoj oblasti, prisiedinenoj k Rosij po mirnomu traktatu, zakliuchennomu s Portoiu Ottomanskoju v Bukhareste 1812 goda*. St. Peterburg. [in Russian].

Kushnir V.H. (2013). *Hospodars'ko-pobutova adaptatsiia ukraintsiv pivdenno-zakhidnoho stepu i Nyzhn'oho Podunav'ia (druga polovyna XIX – persha polovyna XX st.)*. (Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

Kushnir V.H. (2013). *Hospodars'ko-pobutova adaptatsiia ukraintsiv pivdenno-zakhidnoho stepu i Nyzhn'oho Podunav'ia (druga polovyna XIX – persha polovyna XX st.)*. Kyiv. [in Ukrainian].

Kuz'mina S.B. (2015). *Transformatsii etnosotsial'noi struktury naseleennia Bessarabii (persha polovyna XIX st.)*. [Transformation of Ethnosocial Structure of the population of Bessarabia (the First Half of the 19th Century)]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Chernivtsi. [in Ukrainian].

Lebedenko O.M. & Tychyna A.K. (2002). *Ukrains'ke Podunav'ia: mynule ta suchasne*. Izmail. [in Ukrainian].

Liutvak E. (2010). *Strategiya Vizantijskoj imperij*. Moskva. [in Russian].

Luneva O.K. (2012). Sovetskaja vlast' i lipovane: sud'by "pervogo znakomstva". In *Lipovane: istoriya i kul'tura. Issue.9*. (pp. 61-64). Odessa-Izmayl. [in Russian].

Luneva O.K. (2013). Vlast' i staroobriadtsy Pridunav'ia: sovetizatsiia 1941 goda. In *Puti Russkoj Golgofy. Sbornyk*. (pp. 285-294). Moskva. [in Russian].

Lun'ova O. K. (2010). Pytannia kordoniv ta statusu Prydunajs'koho kraiu Ukrainy: rik 1940-j. *Naukovyj visnyk / Odes'kyj derzhavnyj ekonomichnyj universytet. Vseukrains'ka asotsiatsiia molodykh naukovtsiv. Nauky: ekonomika, politolohiia, istoriia*, 7(108), 130-139. [in Ukrainian].

Lun'ova O.K. (2007). Osvitnia haluz' Podunav'ia v umovakh radianizatsii: 1940-1941 rr. *Naukovyj visnyk. Odes'kyj derzhavnyj ekonomichnyj universytet. Vseukrains'ka asotsiatsiia molodykh naukovtsiv*. 5(42). pp. 142. [in Ukrainian].

Lun'ova O.K. (2012). *Politychni ta sotsial'no-ekonomichni zminy v Prydunajs'komu kraj Ukrainy: 1940-1941 rr*. Odesa. [in Ukrainian].

Makushenko Ya.S. (2012). Relihijna identychnist' nimets'komovnykh kolonistiv Pivdennoi Ukrainy kintsia XIXh-pochatku XX st. *Intelihentsiia i vlada: Zbirnyk naukovykh prats'*, (26), 48-50. [in Ukrainian].

- Mel'nykova L.S. (1999). *Skhidnoslov'ians'ka kolonizatsiia Pivdennoi Bessarabii (V – persha polovyna XIX st.)*. [The East - Slavonic Colonization of Southern Bessarabia (V - the 1st half of XIX centuries)]. (Candidate's thesis). Izmail. [in Ukrainian].
- Mel'tiukhov M.Y. (2010). *Bessarabskij vopros mezhdru mirovymi vojnami. 1917-1940*. Moskva. [in Russian].
- Meshcheriuk Y.Y. (1971). *Sotsial'no-ekonomicheskoe razvitie bolgarskikh i gagauzkikh sel v Yuzhnoj Bessarabii (1808-1856)*. Kishiniov. [in Russian].
- Mista ta rajony Odes'koi oblasti za 2011 r.: Statystychnyj zbirnyk*. (2012). Odesa. [in Ukrainian].
- Mykhajlutsa M.I. (2008). *Pravoslavna tserkva na pivdni Ukrainy: period Druhoi svitovoi vijny (1939-1945 rr.)*. Odesa. [in Russian].
- Mykhajlutsa M.I. (2010). Represii dukhovenstva na Odeschyni v pershij polovyni 40-kh rokiv XX st. In *Reabilitovani istoriieiu. Odes'ka oblast*. (pp. 665-675). Odesa. [in Ukrainian].
- Mykhajlutsa N.Y. (2004). Staroobriadcheskie monastyri i monashestvo na Izmail'schine v gody Veikoj Otechestvennoj vojny. In *Lypovane: istoriya i kul'tura. Issue. 1*, 71-76. Odessa. [in Russian].
- Nakko A. (1875). *Istoriya Bessarabii s drevnejshykh vremen. Part.1*. Odessa. [in Russian].
- Nartsov N. (1940). Istoricheskie sud'by Bessarabii i Moldavii (kratkij ocherk). *Istoriik-marksist*, 9 (85), 85-98. [in Russian].
- Orenshtejn Ye.H. (2009). Dosvid sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku nimet-s'kykh poselen' na pivdni Ukrainy u polietnichomu otochenni (kinets' XIX-XX st.) *Zbirnyk naukovykh prats' NDIU. Vol. XXIV*. (pp. 501-502). [in Ukrainian].
- Osmanskaja imperiya: gosudarstvennaia vlast' i sotsial'no-politicheskie struktury*. (1990). Moskva. [in Russian].
- Otechestvennaia filosofskaja mysl' XI-XVII vv. i grecheskaja kul'tura: Cbornik nauchnykh trudov*. (1991). Kiev. [in Russian].
- Palamarchuk S.V. (2008). *Zabytaja zemlia: istoricheskaia oblast' Bessarabiya*. Odessa. [in Russian].
- Pervaia vseobschaia perepys' naseleniia Rossyjskoj ympery 1897 hoda. (1905). SPb. [in Russian].
- Petrukhin V. (2010). Danuvius i Istr v nachal'noj istorij slavian. *Rodina*, (11), 68-70. [in Russian].
- Rossiya, Pol'sha i Prichernomor'e v XV – XVIII vv.* (1979). Moskva. [in Russian].
- Russev N. Vblizi "Rutenskikh gor": o drevnerusskom naselenij Prikarpat'ia v kontekste etnopolitycheskoj istorij. Retrieved from <http://cyberleninka.ru/article>; [in Russian].
- Sargsian T. (2011). Armianskye epitafij iz Kilij. *Visnyk Odes'koho istoriko-kraieznavchoho muzeiu*, (10), 247-254. [in Russian].
- Skurtu Y., Almash D., Hoshu A. & Pavelesku Y. (2001). *Istoriya Bessarabii (Ot istokov do 1998 goda)*. Kishineu. [in Russian].

Slaviane i ikh sosedi: Osmanskaja imperiya i narody Tsentral'noj, Vostochnoj i Yugo-Vostochnoj Evropy i Kavkaza v XIV-XVIII vv. (1992). Moskva. [in Russian].

Slaviane na Dnestre i na Dunae: sbornik nauchnykh trudov. (1983). Kiev. [in Russian].

Soobschenie NKGB SSSR o khode operatsij po iz'iatyiu antisovetskoho elementa v Moldavskoj SSSR, Chernovitskoj i Izmayl'skoj oblasti USSR: dokumenty po istorij Moldavij (40-50 gg.) Retrieved from <http://dacoromania.org/>; [in Russian].

Svin'in P.P. (1867). Opisanie Bessarabskoj oblasti. *Zapysky Odesskoho obshchestva ystorry y drevnostej. Vol. VI*, (pp. 175-320). [in Russian].

Tel'pis Yu.M. (2000). Golod 1946-1947 rr. v Prydunajs'komu kraji. *Naukovyj visnyk IDPU*, 8, 12-16. Izmail. [in Ukrainian].

Trudy mestnykh komitetov o nuzhdakh sel'skokhozjajstvennoj promyshlennosti. Bessarabskaia hubernya. (1903). Kishiniov. [in Russian].

Ukrains'ke Prydunav'ia u svitli humanitarnykh doslidzhen'. (2015). Izmail. [in Ukrainian].

Vedomosti Verkhovnoho Soveta Soiuzu Sovetskykh Sotsyalystrycheskykh respublyk. (1941). 12 (127), 2. [in Russian].

Velikij shelkovyj put'. Retrieved from <http://www.orexca.com/rus/silkroad.shtml>. [in Russian].

Verkhovtseva I.G. (2015). The «Danube» Factor of Social and Political Modernization of the Russian Empire (XIX – early XX cen.). *Journal of Danubian Studies and Research. Vol.5, No.2*, 67-73. Galati.

Verkhovtseva I.H. & Lun'ova O.K. (2013). Realizatsiia stalins'koi pereselens'koi polityky v Ukrain's'komu Podunav'ii (etnosotsiokul'turni aspekty). Abstracts of Papers "Problemy ta perspektyvy rozvytku nauky na pochatku tret'oho tysiacholittia u krainakh SND". (pp. 79-81). Pereiaslav-Khmel'nyts'kyj. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I.H. & Lun'ova O.K. (2015). Formuvannia mul'tykul'turnoho prostoru rehionu. In *Ukrains'ke Prydunav'ia u svitli humanitarnykh doslidzhen'.* (pp. 84-86). Izmail. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I.H. & Lun'ova O.K. (2015). Nazvy kraiu: vid "Terra incognita" do "Ukrains'koho Prydunav'ia". In *Ukrains'ke Prydunav'ia u svitli humanitarnykh doslidzhen'.* (pp. 9-13). Izmail. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I.H. & Priharin O.A. (2012). Khrystyians'ka spadschyna Ukrain's'koho Podunav'ia. In *Istoriia relihij v Ukraini: Naukovyj schorichnyk.* (pp. 109-111). L'viv. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I.H. & Priharin O.A. (2013). Budzhak: istorychnyj zmist toponimu u kontesti istoryko-etnografichnoho rajonuvannia Ukrainy. *Postfaktum: istoryko-antropologichni studii, (1)*, 108-110. Odesa. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I.H. (2010). Etnichni kul'tury Ukrain's'koho Podunav'ia v umovakh radianizatsii kraiu. *Naukovyj visnyk Izmail's'koho derzhavnogo humanitarnoho universytetu, (29)*, 3-6. Izmail. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I.H. (2012). Bazovi chynnyky sotsiokul'turnoho rozvytku Ukrain's'koho Podunav'ia. In *Aktual'ni problemy arkheolohii, istorii ta istorychnoho kraieznavstva Buho-Dniprov's'koho mezhyrichchia.* (pp. 260-264). Uman'. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I.H. (2013). Tserkovno-osvitnia diial'nist' u Podunav'i v druhij polovyni XIX – na pochatku XX st. In *Istoriia relihij v Ukraini: Naukovyj schorichnyk. Kn. 1.* (pp.455-458). L'viv. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I.H. (2013). Ukrains'ke Podunav'ia v etnokonfesijnykh slov'iano-romano-tiurks'kykh vidnosynakh. *Naukovyj visnyk Izmail's'koho derzhavnogo humanitarnoho universytetu, (32), 5-7.* Izmail. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I.H. (2014). Iudei, virmeno-hryhoriiany ta katolyky u Podunav'i (XIX st.) In *Istoriia relihij v Ukraini. (1).* (pp. 118-127). L'viv. [in Ukrainian].

Verkhovtseva Y.H. & Pushkov Y.M. (2014). Sotsial'no-politicheskie usloviya razvitiya regiona v XIX-nachale XXI vv. In *Budzhak: istoriko-etnohraficheskie ocherki narodov yugo-zapadnykh rajonov Odesschiny.* (pp. 16-46). Odessa. [in Russian].

Vinogradov V.N., Ereshchenko M.D., Semenova L.E. & Pokivajlova T.A. (1996). *Bessarabiya na perekrestke evropejskoj diplomatij: Dokumenty i materialy.* Moskva. [in Russian].

Vlasto A.P. (2004). *Zaprovadzhennia khrystyanstva u slov'ian: Vstup do seredn'ovichnoi istorii slov'ianstva.* Kyiv. [in Ukrainian].

Zagorovskij E.A. (1922). *Ocherki istorij Severnogo Prichernomor'ia. Part.1.* Odessa. [in Russian].

Zastavnyj F.D. (1994). *Heohrafia Ukrainy.* L'viv. [in Ukrainian].